

Sociální jev jako předmět sociologických výzkumů

FRANTIŠEK ZICH
Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

Pro označení předmětu zájmu sociologických výzkumů se nejčastěji používá pojem sociální jev. Obsah a konkrétní chápání tohoto pojmu jsou však dosti rozmanité a nejednotné. Vyplývá to zřejmě z jeho empirického odvození z výzkumné sociologické praxe. Sociální jevy, které jsou nejčastěji prezentovány jako předmět sociologického výzkumu, zahrnují relativně samostatné sociální útvary (např. člověk, skupiny, instituce, organizace apod.), dále společenské procesy (sociální změna), aktivity jednotlivců i větších sociálních celků, události, případy (narození apod.) nebo jiné složky a stránky života společnosti (mínění, postoje apod.).¹ Takoveto, v praxi značně rozšířené vymezení předmětu zájmu sociologických výzkumů je nedostatečné, zejména vzhledem k nezbytnosti vymezení specifiky sociálních objektů k metodologickým důsledkům.

V souvislosti s vymezováním předmětu sociologického výzkumu se u některých autorů setkáváme s pojmem sociální problém. Tak například A. G. Zdravomyslov rozlišuje sociální problém v gnoseologickém a sociologickém smyslu. Uvádí: „Řešení sociálního problému v gnoseologickém smyslu spočívá v úsilí dosáhnout jistého, stále však porušovaného souladu mezi teorií a souborem faktů, které teorie zobecňuje. Řešení problému v sociologickém smyslu vystupuje jako určitá úloha sociální činnosti, spjatá s procesy specifickými pro daný sociální systém...“ [17 : 34]. A. G. Zdravomyslov zdůrazňuje dále význam chápání sociálního problému právě v sociologickém smyslu, jako vyjádření napětí, které vzniká v různých rovinách sociální struktury v důsledku neuspokojování určitých společenských nebo skupinových zá-

jmů. Sociální problém, který je pak předmětem zájmu sociologického výzkumu, je zde tedy chápán jako otázka, kterou klade život společnosti a na kterou musí být nalezena odpověď a praktické řešení v zájmu úspěšného přežití a rozvoje společnosti.

Jinými slovy — předmětem zájmu sociologických výzkumů jsou podle Zdravomyslova angažované sociální problémy. I toto vymezení předmětu je dosti široké a především — podobně jako pojem sociální jev — dostatečně nepostihuje specifiku objektů sociologického bádání z hlediska metodologických nároků.

Marxistická sociologická metodologie zde může stále čerpat zejména z prací Leninových, který v boji proti subjektivisticky orientovaným sociologům důsledně obhájil materialistické pojetí dějin. V polemice s Michajlovským [10] Lenin dokázal, že teprve myšlenka materialismu aplikovaná na výklad dějin lidstva povznesla sociologii na vědu. Názory buržoazního sociologa Michajlovského nebyly ojedinělé. Vycházely především z prací Comtových, Spenceových a Durkheimových. Zejména E. Durkheim se velmi intenzívně zabýval problematikou pojetí sociálních jevů. V práci *Pravidla sociologické metody* ve snaze překonat spekulaci a subjektivismus vyplývající z individuálního pojetí jevu konstituoval sociologii jako empirickou vědu, charakterizoval sociální jev jako „kolektivní vědomí“ nadané „utlačivou silou“ [2]. Durkheim tak fakticky nahradil jeden subjektivismus subjektivismem jiného druhu a redukoval sociologii na vědu o společenských faktech vypovídajících o stavu „kolektivního vědomí“. Základní nedostatek tohoto pojetí vyplývá z odmítání materiální determinovanosti společenských

¹ Blíže k tomu např. M. Katriak, který uvádí: „Pod pojmem společenský jev v sociologickém pojetí rozumíme kvalitativně svérázný, relativně samostatný, značně složitý, poměrně přesně odlišitelný

útvár, děj nebo proces, organicky včleněný v struktuře společenského dění, v jehož rámci je s ostatními složkami v zákonitých vztazích, v kauzálních, dialektických a funkcionálních souvislostech“ [9].

jevů. Nejlépe je to patrné na vlastní Durkheimově definici sociálního jevu: „Společenským jevem je každý druh jednání, ustálený nebo ne, schopný vnějšího tlaku na jedince, anebo takový, který v rozsahu dané společnosti je všeobecný, ale má přitom svůj vlastní život, „nezávislý na svých individuálních projevech“ [2 : 46].

V. I. Lenin ve svých pracích dokázal, že jen dialektickomaterialistické chápání společenských procesů umožňuje vytvořit vědecký metodologický základ pro pochopení a vysvětlení sociálních jevů a zákonitosti společenského vývoje. Důsledné osvětlení složitosti sociálních jevů, jejich charakteru a důsledků, které z toho vyplývají pro metodologii sociologického zkoumání, musí vycházet z materialistické dialektiky a historického přístupu.

Každý jev, objekt, předmět, který byl nebo teprve má být vyčleněn jako relativně samostatná část objektivní skutečnosti a který má být sociologicky nebo jinak zkoumán, musí být posouzen z těchto aspektů:

- 1) souvislosti s celkem, sociální totalitou;
- 2) vnitřní diferenciací a souvislosti dílčích elementů;
- 3) dynamiky a historické podmíněnosti;
- 4) specifiky dialektického vztahu společenského bytí a vědomí, která se objevuje ve všech předcházejících aspektech.

Tyto čtyři aspekty tvoří podle našeho názoru základní dimenze nezbytné pro vymezení jakéhokoli relativně samostatného sociálního jevu v metodologické rovině v rámci sociální totality. Proces poznání může být úspěšný jen tehdy, jsou-li v konkrétní metodě respektovány současně všechny tyto aspekty. Vymezení předmětu v praxi sociologického zkoumání je samozřejmě nezbytné, má-li být smysluplně použito konkrétních postupů výzkumu k pravdivému poznání určité části sociální reality, a nepřímě má vždy význam i pro získání dílčích poznatků přispívajících k vysvětlení existence a pohybu celé společenské totality v dané historické etapě.

Vymezení předmětu výzkumu se děje zpravidla na základě požadavků praxe, v níž v každé historické etapě vznikají

různé významné společenské problémy, jejichž řešení je nezbytné.² Může jít například o takové sociální problémy, jako je nezáměr mládeže o určité učební obory, problém péče o přestarlé občany v rámci určité lokality, řešení problémů fluktuace v konkrétním podniku; mohou však vzniknout i zcela nové problémy, například některé sociálně patologické jevy (rozšíření používání drog apod.). Všechny tyto případy, i když nejsou a ani nemohou být definitivně řešeny sociology, mají silný sociální dopad a jsou současně i sociálně determinovány, a je proto nezbytné podrobit je sociologickému zkoumání s cílem odpovědět na otázku: Co je příčinou jejich existence?

Jiný způsob stanovení výzkumných témat a vymezení předmětu výzkumu vychází z konkrétní sociální vědy, která systematicky sbírá a zobecňuje poznatky z určité oblasti sociálního bytí, a tak fixuje výzkumná témata ve své pojmové výstavbě. Výzkumné úkoly jsou formovány převážně na základě rozvoje a zájmu této speciální vědy, mají proto zpravidla mnohem hlubší záběr a poskytují také významnější poznatky pro sociotechnické opatření i pro pochopení obecných zákonitostí společenského pohybu. V rámci sociologie se konstituovala řada speciálních (úsekových) sociologií, které shrnují a zobecňují poznatky z výzkumů prováděných v příslušných úsecích sociální reality. Například může úseková sociologie mládeže s předstihem formulovat výzkumné úkoly, jejichž splněním bude zásadně rozšířena suma poznatků o mládeži a zodpovězeny některé problémy života této skupiny. Získá se tak bezesporu informace významná pro predikci vývojových trendů a jejich ovlivňování.

Vymezování předmětu sociologického výzkumu v dosavadní praxi je však v obou případech založeno převážně na empirické reflexi společenské praxe. Tato tendence se totiž projevuje, i když ne tak významně, dokonce i v tom případě, kdy je výzkumný předmět stanoven v rámci speciální sociologické disciplíny. Projevuje se především v nedocení nezbytnosti komplexního vymezení předmětu, v reflektování vnitřní diferenciací jevu a v orientaci výzkumu

² Jak jsme již uvedli, takto chápe předmět sociologického výzkumu A. G. Zdravomyslov.

především k nalezení souvislosti mezi vnitřními elementy struktury jevu. Zkoumání „vnitřní“ struktury jevu tvoří pochopitelně základ bádání, koneckonců právě z těchto důvodů je sociální jev ze sociální totality vydělen, nicméně přecenění relativní samostatnosti jevů vede k neúspěchům a malé použitelnosti výzkumem získaných poznatků.

Je třeba ještě zdůraznit, že mluvíme-li zde o vymezení sociálních jevů jako relativně samostatných částí sociální totality, sledujeme především gnoseologické hledisko tohoto vymezení. Nejde přitom o voluntaristické definování částí objektivní reality nebo vymezování apriorních systémových konstrukcí, kterých je možno, jak známo, na objektu definovat libovolné množství; jde nám o reflexi podstatných aspektů reálně existujících, svébytných objektů a jevů sociální totality, které se vyznačují vnitřní strukturou elementů a vazbami mezi těmito elementy, vnitřní dynamikou, a které jako kvalitativně odlišitelný celek vytvářejí kvalitu vyššího řádu — společenskou totalitu. Tento celek zpětně ovlivňuje kvalitu a pohyb svých relativně autonomních částí. V dialektickém procesu tak dochází k vzájemnému složitému a zprostředkovanému působení jednotlivých částí a celku.

Ani tímto dialektickým vztahem částí a celku sociální totality, nebo vyjádřeno systemologickou terminologií: subsystému a systému — se složitost sociálních jevů zcela nevyčerpává. Dialektický přístup k sociálnímu systému nutně odmítá jeho statické chápání, systém ani subsystém není staticky vyvážený, jde o dynamickou rovnováhu struktury celku s vlastním samopohybem prvků. Zdrojem tohoto samopohybu je vnitřní souvztažnost prvků, které tvoří relativně samostatné, kvantitativně určité struktury jevu. Tím je dána dynamika částí i celku sociálního systému, a tedy i reálná nezbytnost počátku, vývoje i zániku jevu. Nedílnou součástí vymezování sociálních jevů, relativně samostatných částí sociální totality, jako předmětu sociologického výzkumu je proto určení jejich historické dimenze. Předměty sociologického výzkumu — sociální jevy — se vyznačují nejen vnitřním pohybem, který postihuje jejich fungování v daném časo-

vém okamžiku, ale prodělávají i svůj vývoj jako „druhý“ aspekt svého celkového sociálního pohybu.

Všechny doposud uvedené charakteristiky sociálních jevů, tj. jejich svázanost s totalitou, vnitřní diferenciací a dynamika fungování prvků i celku je příznačná pro všechny části objektivní reality. Jakýkoli jev přírodní i společenský se vyznačuje těmito vlastnostmi a podmíněností. Přírodní jevy je možno zkoumat také jen na základě vymezení vztahu části k celku, stejně tak mají jevy vždy určité uspořádání prvků a jejich vzájemných vztahů, každý přírodní jev se rovněž vyznačuje vnitřním i vnějším pohybem. Specifika sociálních jevů se však projevuje ve všech těchto dimenzích, a to především v kvalitativní určitosti všech uvažovaných elementů sociální totality. Vyplývá z faktu, že nositelem všech sociálních jevů je v konečné instanci člověk nebo skupina lidí, kteří se vyznačují schopností samostatného reagování a rozhodování, a že tedy všechny sociální jevy jsou charakterizovány a určovány dialektickým vztahem společenského bytí a vědomí. Rozhodující význam pro pohyb a kvalitativní určení sociálních jevů má společenské bytí jako konkrétní specifická forma existence hmoty. Živá hmota, která je nadána vědomím, ovšem zpětně ovlivňuje formy společenského bytí.

Dialektika této skutečnosti určuje kvalitu vnitřního fungování sociální totality i jejích relativně samostatně vymezených částí. Žádný sociální jev proto nelze redukovat na deterministicky definovaný systém nebo systém s cílovým chováním, neboť vnitřní pohyb má stochasticky definovaný charakter, tj. může během své existence buď ve svém celku, nebo v jednotlivých částech náhodně měnit své jednání. Jinými slovy, pohyb sociálních jevů, a to jak jeho „vnitřní“, tak jeho „vnější“ (historický) aspekt, se děje v rámci obecných zákonitostí vývoje hmoty, je však ve svých konkrétních projevech do značné míry ovlivňován subjektem, tj. člověkem jako nositelem určitého jevu nebo jeho stránky. Takovéto kvalitativní odlišení sociálních a přírodních jevů a jejich pohybu není v rozporu s jednotou pohybu hmoty vůbec.

Zvláštní význam má tato specifika sociálních jevů pro gnoseologickou oblast.

Projevuje se především v obtížnosti poznání sociálních jevů, v náročnosti na metody poznání apod. Poznávající subjekt, který je současně objektem nebo částí objektu poznání, je pochopitelně determinován ve své poznávací činnosti stavem a pohybem sociální totality. Praktické důsledky této situace se projevují například v obtížnosti použití experimentu, což je hlavní metoda poznání přírodních jevů. Sociální jev, který má být objektem experimentování, lze jen obtížně izolovat od okolí, stejně tak je obtížné postihnout a změřit pohyb jeho jednotlivých elementů apod. Obtížnost a faktickou nemožnost experimentování v oblasti zkoumání sociálních jevů musí proto nahradit, jak uvádí Karel Marx, síla abstrakce, a to především manipulace s modelem skutečnosti, který vzniká jako odraz procesu poznání ve vědomí poznávajícího subjektu [14]. Další důsledky vyplývající ze skutečnosti, že poznávající subjekt je sociálně determinován, se projevují v rovině explikace jevů, a to především v hodnocení, ale i v oblasti aplikace poznatků a v dalších oblastech.

Všechny výše uvedené aspekty související s vymezením sociálních jevů jako objektů zkoumání mají dalekosáhlé důsledky pro metodologii i metodu sociologického výzkumu. Nerespektování těchto podstatných stránek sociální skutečnosti ve výzkumu vede k deformaci poznávacího procesu a jeho výsledků, k popisnosti a fakticky malé použitelnosti získaných poznatků.

Vztah předmětu a metody výzkumu

Jednoznačně platí, že metoda je určována předmětem, nikoliv naopak. Tuto základní tezi se pokusíme prokázat. Výše jsme uvedli charakteristiku sociálních jevů z hlediska aspektů, které určují její specifikum jako předmětu výzkumu, a došli jsme k závěru, že úspěšné poznání sociálních jevů je možné jen na základě respektování všech těchto aspektů současně.

Na pojetí sociálního jevu v rozhodující míře závisí volba metody výzkumu. Ovšem samo pojetí jevu je determinováno metodologií a teoreticko-filosofickým východiskem, které tato metodologie respektuje. V současné praxi sociologického zkoumání, a to i v rámci marxistického výzkumu,

se tyto otázky nekladou dostatečně důrazně. Důsledkem pak je především redukování sociologického bádání na parciální skutečnosti společenského systému a faktická neschopnost přispět v současné době k pochopení mechanismu fungování obecných zákonů společenského vývoje. Redukce sociologického výzkumu na dílčí jevy společenské totality má ovšem své logické oprávnění v potřebách praxe, tj. především v nezbytnosti získání potřebných informací pro oblast sociotechnických opatření. Tato redukce však musí být vyvážena obecnějšími zájmy vědy, neboť v další etapě by takovéto zjednodušené pojetí vedlo k zaostávání teoretické složky vědy, a tím postupně i k nepoužitelnosti i v této konkrétní rovině.

Současná praxe provádění sociologických výzkumů u nás většinou nerespektuje vymezení sociálních jevů z hlediska výše uvedených aspektů. Souvisí to především se skutečností, že metodologie sociologických výzkumů není dostatečně rozpracována v duchu materialistické dialektiky, je spíše poznamenána rezidui různých forem neopozitivistické metodologie.

Objekt sociologického výzkumu ve světle takto ovlivněné metodologie je chápán v podstatě jako izolovaný, statický systém se strukturou prvků, které jsou ve vzájemných vztazích. Cílem výzkumu je potom především odhalit vztahy mezi prvky závisle a nezávisle proměnnými. V této podobě se do určité míry překonává izolovanost zkoumaného jevu, neboť mezi nezávisle proměnné bývají zařazovány prvky nad-systému. Celkově však takovéto pojetí objektu výzkumu, které plyne z použité metodologie, vede k zanedbání dynamického aspektu, a to především jeho historické stránky.

Je možno namítnout, že tato metodologie je do značné míry praktická a že vyhovuje převážně sociotechnicky zaměřeným výzkumům. Obecně zde však platí to, co je již uvedeno výše, totiž že se praktickým zaměřením nemůže vyčerpat úloha společenské vědy.

Současná metodologie našeho sociologického zkoumání je stále ještě poznamenána, jak již bylo řečeno, principy neopozitivismu, pro nějž je typické ztotožnění společenských a přírodních jevů, nerozlišování

jejich kvalitativní rozdílnosti. Tato východiska vedou ovšem neopozitivisty typu R. K. Poppera, P. Lazarsfelda, G. A. Lundberga³ a další ke krajnímu empirismu, k popírání historického pohybu jevů a zákonitostí. Pokusy o koncipování obecné metodologie, které akceptují principy metod přírodních věd, nemohou být úspěšné především s ohledem na kvalitativní odlišnost sociálních jevů. Přinesly však řadu zajímavých metodologických postupů, které mají poměrně značnou analytickou sílu a jsou použitelné v rámci marxistické sociologie jako parciální metody výzkumu. Patří sem například faktorová analýza, která vychází z pokusů postihnout sociální jev aplikací mechanisticky determinovaných systémů. Tato analýza struktury jevu je v strukturalistickém pojetí ovšem redukována jen na analýzu vnitřních elementů jevu v jejich klidové poloze. Strukturální analýza jako parciální metoda zůstane pochopitelně i nadále významným prostředkem poznání podstaty sociálních jevů. Podobný význam má i funkcionální analýza se zaměřením na zjišťování fungování jednotlivých složek v rámci systému sociálního jevu s cílem poznat význam a sílu této složky. I když některé z těchto postupů vzešly z obecnější teoretické koncepce společenské vědy, která byla vyvolána snahou o překonání empirické jednostrannosti, v podstatě si zachovaly mateřské stigma neopozitivismu. Řada zajímavých metod vznikla v důsledku této metodologie také v oblasti konkrétního měření sociálních jevů nebo měření jejich závislosti.

Charakter sociálních jevů tedy vyžaduje akceptovat v rovině konkrétního zkoumání nejen strukturální stránky, jak se to doposud v našich výzkumech téměř vždy děje, ale také řadu stránek dalších, především dynamické („vnitřní“ i „vnější“ – historické) a faktické dialektické souvislosti jevu se sociálním systémem. Snaha respektovat tyto skutečnosti vede zřejmě některé autory k formulování požadavku komplexnosti sociologického bádání. Na rozdíl od jiných společenských věd, které si převážně všímají jen určité stránky sociálního jevu, přistupuje sociologický výzkum údajně k těmto jevům komplexně. M. Katriak

uvádí, že předmětem sociologických výzkumů jsou útvary a procesy probíhající v sociálním systému – sociální jevy, které jsou chápány komplexně v celé složitosti jejich vnitřních a vnějších souvislostí [9 : 89]. Ve svých důsledcích přináší tato teze například při zkoumání sociálních skupin požadavek, který Katriak formuluje takto: „V sociologickém výzkumu jde v pravém slova smyslu o zkoumání vzniku, struktury, vývinu a fungování společenských skupin, a to o zkoumání z aspektu ekonomického, demografického, psychologického, vzdělanostního, etického, ideově politického a dalších s cílem odhalování kauzální, dialektické a funkcionální zákonitosti jejich života, rozvoje a působení“ [9 : 90].

Zdá se však, že takto chápáný požadavek komplexního zkoumání sociologického výzkumu není zcela realizovatelný. To ostatně nejlépe dokazuje pohled na témata konkrétních sociologických výzkumů, které byly u nás provedeny. Nemáme sice k dispozici podrobný seznam těchto výzkumů, je však zřejmé, že naprostá většina z nich se zabývá konkrétním sociálním jevem nikoli v jeho totalitě, ale z hlediska jeho určitého aspektu. Komplexní přístup v tomto smyslu použili například K. Marx a B. Engels při svém velkolepém výzkumu kapitalistické společnosti. Jen tak mohli dojít k odhalení zákonů společenského vývoje, k formulování základních etap společenského pohybu. V tomto smyslu také chápe V. I. Lenin marxistickou sociologii. Odhalení fungování obecných společenských zákonů je samozřejmě gigantická práce, která nemůže být splněna jedním nebo několika sociologickými výzkumy. V sociologickém bádání je proto třeba rozlišovat také z hlediska obecnosti a složitosti předmětu zájmu. Proto i použitá metoda musí být posuzována z hlediska obecnosti. Sociální struktura společnosti není zkoumána tak, že by metoda zahrnovala současně v jednom výzkumu aspekty ostatních věd. To ovšem neznamená, že by tyto znaky struktury nebyly brány vůbec v úvahu, jsou zpravidla obsaženy v dílčích pohledech výzkumných instrumentů, například v otázkách dotazníku apod. Ani v takovém případě se však nedá mluvit o komplex-

³ Zejména G. A. Lundberg došel v tomto směru nejdále. Ve své práci *Foundations of Sociology* [13]

jednoznačně charakterizuje jevy jako poznatelné jen prostřednictvím smyslové zkušenosti.

ním přístupu ve výše uvedeném smyslu. Zahrnutí aspektů ostatních věd předpokládá v rovině konkrétního zkoumání týmovou práci a v závěrech vysoký stupeň abstrakce, který umožňuje překlenout zvláštnosti jednotlivých speciálních věd. Takovéto pojetí výzkumu také fakticky navozuje obecnější chápání sociologického bádání, které nachází vyústění ve formulování obecnějších zákonů společenského pohybu.

Stojíme před otázkou, jak je vlastně možno chápat komplexnost konkrétního sociologického výzkumu. Přístupy v této rovině zkoumání jsou zhruba tyto:

a) Sociologický výzkum je chápán jako postup zahrnující vedle speciálních vlastních poznatků také konkrétní poznatky ostatních věd o zkoumaném jevu. Jde o jakési skládání mozaiky různých aspektů jevu. Takováto činnost má bezesporu smysl, neboť vede k získání plastického obrazu o zkoumaném jevu, což nemůže zajistit žádná věda sama o sobě, ale spíše teoretický typ výzkumu.

b) Výzkum je chápán v mnohem obecnější poloze, je zaměřen na zkoumání složitějších jevů systémů vyššího stupně obecnosti, které jsou zpravidla vyjádřovány příslušnými pojmy. Například pojem sociální status je možno definovat jako systém zahrnující základní komponenty přístupu — postavení ve výrobním procesu, prestiž povolání, příjem, vzdělání, způsob života apod., tedy aspekty, které mohou být zkoumány ekonomickými vědami, sociologií, estetikou atd. Ovšem samo vymezení těchto komponent sociálního statusu musí být evidentně konečné, a tedy nekomplexní. Kromě toho je pojem tohoto typu vztahován ke konkrétnímu sociálnímu objektu (jedinci, skupině) a současně prováděné zkoumání těchto objektů z hlediska speciálních věd by přineslo nesmírné metodické a praktické obtíže. Do konkrétních sociologických výzkumů se opět tyto aspekty zahrnují (např. v dotazníku jsou kladeny otázky, které je možno označit jako indikace demografických nebo etických, ideových, ekonomických vlastností jevů), nelze však hovořit o přístupech speciálních věd, které jsou v takovémto instrumentu zařazeny.

Je zřejmé, že se těmito úvahami o kom-

plexnosti sociologického výzkumu vracíme znovu k otázce základního vymezení sociálních jevů v jejich reálném sociálním systému. Domníváme se, že sám charakter sociálního jevu a jeho souvislosti vyžaduje v maximální míře všestranný přístup, který se však v rámci jedné vědy nemůže projevit vyčerpávajícím způsobem. Požadavek koncipování sociologické metodologie, která by zahrnovala komplexní přístup a využívala poznatky ostatních věd, je, jak jsme uvedli, prakticky realizovatelný jen v nejobecnější rovině sociologického bádání a jen částečně v rovině konkrétního výzkumu.

Posledním, nikoli však významově menším důsledkem pro metodologii sociologického výzkumu je subjekt-objektový vztah, který je projevem přítomnosti bytí a vědomí jako dialekticky souvisejících složek v sociálních jevech. Částečně jsme se této problematice dotkli již výše. Zde proto půjde jen o doplnění. Každé sociologické bádání probíhá v reálných sociálních podmínkách. Pozorovatel, badatel nestojí mimo tuto realitu, ale je její nedílnou součástí. Již z těchto důvodů nelze mluvit o oproštění od hodnocení ve společenských vědách. Společenská determinovanost badatele implikuje jeho světonázorovou orientaci a zpravidla — i když velmi složitým způsobem — ovlivňuje i konkrétní přístup ke zkoumaným jevům ve všech fázích sociologického výzkumu. Z tohoto hlediska lze jen podmíněně chápat ideově teoretickou „neutralitu“ metod a technik sociologických analýz.

Subjekt-objektový vztah se neprojevuje pouze v rovině gnoseologické, ale rozhodujícím způsobem působí na charakter sociálních jevů. Problém hodnocení poznání i procesy poznávání se proto jeví nejen jako nezbytný a ve své podstatě dialektický vztah, ale také jako vztah velmi složitý a rozporuplný.

Z toho, co zde bylo až doposud řečeno o charakteru sociálních jevů z hlediska jejich vymezení jako předmětů sociologických výzkumů, vyplývá několik významných metodologických závěrů.

Dialektický charakter pohybu sociálních jevů vyžaduje, aby se metodologie konkrétních sociologických výzkumů vyhnula jednostrannostem, které přináší pozitivis-

mus a jeho různé metodologické variace. Tyto metody jsou použitelné v rámci marxistické sociologie jako dílčí postupy, zkoumající určité stránky existence jevu. Marxistický sociologický výzkum vychází z principů materialistické dialektiky, která jediné adekvátním způsobem reflektuje složitost sociální reality a jejích částí. Prakticky to znamená, že jsou při rozhodování o postupu výzkumu a použití konkrétních technik a metod respektovány aspekty vnější souvislosti, vnitřní strukturovanosti a samopohybu jevů, stejně jako jejich historická a subjekt-objektová dimenze. Současně jde o docenění skutečnosti, že jevová stránka předmětu zkoumání postihuje relativní stálost struktury a že podstatu těchto předmětů je možno pochopit právě jen v souvislosti se studiem pohybu, s nímž je především spojena. Tyto požadavky splňuje materialistická dialektika, jejíž rozpracování do oblasti konkrétních sociologických výzkumů tvoří jeden z nejdůležitějších úkolů současné marxistické sociologie. Znamená to prakticky nezbytnost překonat dosavadní stereotyp výzkumných akcí, který je převážně zaměřen na statické popisování struktury elementů a hledání jejich souvislosti, a rozpracovat současné metody zkoumání a měření pohybu struktur jak z hlediska vnitřního fungování, tak z hlediska historického. Nedílnou součástí tohoto úkolu je rovněž překonání určité kvalitativní jednostrannosti empirických údajů, získávaných většinou dotazníkovou technikou. Přeceňování tohoto zdroje informací souvisí s tím, jak je chápán sociální jev jako předmět sociologického výzkumu, v němž se dostatečně nerespektuje význam společenského bytí pro určitost jevu a přeceňuje se složka vědomí.

Nejde jistě o jednoduché úkoly. Při jejich formulování jsme si vědomi toho, že sociální jev nemůže být v empirické výzkumné akci nikdy postižen zcela komplexně, vyčerpávajícím způsobem. Složitost sociální reality souvisí také s tím, že každý její element jako relativně samostatná část reálné existence v prakticky nekonečném množství vztahů, má tak polyfunkční charakter. Vyčlenění je proto záležitostí abstrakce v oblasti konkrétního zkoumání, redukce souvislostí. Každý em-

pirický výzkum je proto více nebo méně parciální.

Výzkumy je třeba rovněž rozlišit z hlediska praktického, tj. k čemu mají výsledky sloužit. Pro sociotechnicky orientované výzkumy jsou zpravidla dostačující dosavadní metodické postupy, které poskytují popis struktury jevu a přehled souvislostí hypoteticky vymezených závisle a nezávisle proměnných faktorů. Explikativní typ výzkumu orientovaný na obecnější jevy a složitější formy pohybu musí nezbytně usilovat o rozpracování materialistické dialektiky pro oblast konkrétních výzkumných postupů zhruba ve výše uvedených intencích.

Literatura

- [1] Comte, A.: *Sociologie*. Praha, Orbis 1927.
- [2] Durkheim, E.: *Pravidla sociologické metody*. Praha 1926.
- [3] Friedrich W.: *Methoden der marxistisch-leninistischen Sozialforschung*. Berlin 1970.
- [4] Filkorn, V.: *Úvod do metodologie vied*. Bratislava 1960.
- [5] Hrzal, L.: *Kritika soudobých sociologických a sociálně filosofických teorií*. Praha 1973.
- [6] Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha 1973.
- [7] Jadov, V. A.: *Sociologičeskoje issledovanie*. Moskva 1972.
- [8] Jovčuk, M. T. (red.): *Leninismus a filosofické problémy současnosti*. (Sborník). Praha 1972.
- [9] Katriak, M.: *Metodologické zásady sociologického výzkumu*. Bratislava 1968.
- [10] Lenin, V. I.: *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům*. In: *Spisy 1*. Praha 1951.
- [11] Lenin, V. I.: *Filosofické sešity*. Praha 1953.
- [12] Lenin, V. I.: *Spisy 14*. Praha, SNPL 1957.
- [13] Lundberg, G. A.: *Foundations of Sociology*. New York 1964.
- [14] Marx, K.: *Kapitál*. Praha 1953.
- [15] Nowak, S.: *Metodologia badań socjologicznych*. Warszawa 1970.
- [16] Simon, J. L.: *Basic Research Methods in Social Science*. New York 1968.
- [17] Zdravomyslov, A. G.: *Metodológia a procedúry sociologického výzkumu*. Bratislava 1972.

Резюме

Зих Ф.: Социальное явление как предмет социологических исследований

Статья занимается проблематикой понимания социального явления в его онтологическом размере и последствиями, которые из этого

понимания вытекают. Социальное явление большей частью определяется недостаточно, только на основе эмпирического опыта. Основными характеристиками социальных явлений, исходящими из материалистической диалектики, которые необходимо принимать во внимание при определении явлений как относительно самостоятельных предметов социологических исследований, надо считать: связь с целым, с социальной всеобщностью; внутреннюю дифференциацию и связь с отдельными элементами; динамику и историческую обусловленность и, наконец, диалектику общественного бытия и сознания, которая специфическим образом проявляет себя во всех предыдущих аспектах. До сих пор существующая методика социологических исследований у нас эти характеристики социальных явлений недооценивает и таким образом исследования остаются, как правило, у описания структуры социальных явлений, или же у искажения связей с социальной окружающей средой. Это, с одной стороны, приводит к переоценке количественных приемов исследований и, с другой стороны, такой практикой фактически делается невозможным объяснение сущности общественных процессов. Поэтому обычно высказывается требование комплексности социологического исследования; но так, как оно высказывается — т. е. как требование включения аспектов остальных общественных наук, оно не может быть выполнено. Из того, что было о социальном явлении сказано, вытекает требование принятия во внимание принципов материалистической диалектики, которая полноценным образом отражает сложность социальной реальности и ее частей и на этой основе, в свою очередь, разработку приемов социологических исследований.

Summary

Zich F.: Social Phenomenon as Subject of Sociological Research

The present paper deals with problems of conceiving the social phenomenon in its ontological dimension, as well as with the consequences ensuing from this conception. For the most part, the social phenomenon is inadequately defined on the basis of empirical experience only. The following characteristics of social phenomena, based on Marxist dialectics, which are to be respected in defining the phenomena as relatively independent subjects of sociological research should be considered as essential: connection with the whole, with the social totality; internal differentiation and coherence of partial elements; the dynamics, the historically conditioned character, and, finally, the dialectics of social existence and social consciousness manifesting itself in a specific way in all the preceding aspects.

The present methodology of sociological research in this country underestimates these characteristics of social phenomena; in consequence of this, as a rule, research is limited to a description of the structure of social phenomena, or to a search for links with the social environment. This results, on the one hand, in an overestimation of quantitative approaches in research, and, on the other hand, in a virtual impossibility of explaining the essence of social processes. This is why the postulate of the complexity of sociological research is often voiced. However, in the process of sociological research, this postulate cannot be fully satisfied as it is voiced — i. e. involving the inclusion of aspects of other social sciences. From what has been said about the social phenomenon the claim is derived to observe the principles of materialist dialectics adequately reflecting the complexity of social reality and its parts, and, on this basis, to elaborate concrete methods of sociological research.